

пленник» показывают, что в отношении постижения Востока у Алябьева намечались свои особые пути, к сожалению не получившие полного развития» [9, с.471]. Однако, в сравнении с ним, большего расцвета ориентальные мотивы в русской музыке достигли в творчестве Михаила Ивановича Глинки, который по праву считается основоположником русской классической музыки.

Вывод. Проникновения ориента в русскую музыкальную культуру, наиболее вероятно, связано с принятием христианства на Руси в конце X века. В период феодальной раздробленности и монголотатарского ига это влияние проявляется уже не только в духовной музыке, но и в народном музыкальном творчестве – былинах и исторических песнях. В дальнейшем, благодаря безмянному творчеству народа и русских композиторов доглинковской эпохи, таких как В.А. Пашкевич, С.И. Давыдов, И.В. Добровольский, И.В. Алябьев были созданы предпосылки для появления в русской классической музыке подлинно ориентальных произведений. Эти произведения стали жемчужинами русской, и мировой культуры.

Источники и литература

1. Музыкальная энциклопедия. В 6-ти тт. Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – М.: «Сов. Энциклопедия», 1974 – Т.2 – С. 465.
2. Русское народное поэтическое творчество / Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом) АН СССР. – М.-Л., 1953. – Т. 1. Очерки по истории русского народного поэтического творчества X – начала XVIII веков. – С. 228, 258, 385.
3. Добролюбов Н.А., Собрание сочинений в 9-ти тт. – М.-Л.: Гослитиздат, 1961-64 – Т.2. – М., 1962. – С. 235.
4. Русское народное музыкальное творчество. Хрестоматия. – М.: Б. м., 1973. – С. 87
5. Попова Т. В. Русское народное музыкальное творчество. Вып. 1. – М.: Музгиз, 1955. – С. 129, 134-135, 193, 199, 210.
6. Балкина Т.И. История русской культуры (с 9 - начала 20 вв.). – М.: Юнтус, 1993. – С. 55, 281.
7. Левашова О.Е., Келдыш Ю.В., Кандинский А.И. История русской музыки. – Т.1. / Общ. ред. А.Кандинский. – М.: Б. м., 1972. – 596 с.
8. Орлова Е. Лекции по истории русской музыки. – М.: Музыка, 1977. – С. 161.
9. Соколова Т.И. У истоков русского ориентализма // Вопросы музыкознания. Сб. ст. – Т.3 – М., 1960. – С. 461-462, 471.
10. Серёгина Н. Новая страница русской музыки // Советская музыка. – 1980. – № 10. – С. 121.
11. Карагичева Л. Любопытный документ русского ориентализма // Советская музыка. – 1974. – № 2. – С. 89.
12. Трайнин В.Я. Александр Александрович Алябьев. 1787–1851. Краткий очерк жизни и творчества. – Л.: Музыка, 1969. – С. 56-57, 60.
13. Смирнова Э. Русская музыкальная литература. – М.: Музыка, 1973. – С. 8.

Снігирьова Л.М.

КРИМ В УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ

«Пісня – жива історія народу». Це особливо вірно для України. Кожна подія, особа, яка відіграла роль у житті народу, відображена у історичних піснях українців. Пісня є цінним матеріалом для вивчення народного світогляду і його історичної еволюції. На відміну від інших жанрів усної поетичної творчості, історичні пісні відображають в основному внутрішньополітичні зіткнення суспільних груп і класів, зовнішню політику держави. Кількість історичних пісень і їх якісні зміни повністю залежали від подій у суспільному житті у той чи інший період історії.

Метою даної роботи є Кримські мотиви в історичних піснях. Тема широка, але ми розглянемо окремі її аспекти, взявши пісні про боротьбу з татарами і турками XVI – XVII ст.

Перші давньоруські (давньоукраїнські) пам'ятки засвідчують могутній плин духовної енергії, який пов'язує особливим зв'язком Херсонес і Київ. Ця тема плідно розвивається у «Повісті минулих літ» (поч. XII ст.) де викладається легенда про Андрія Первозваного «Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами, море це зовуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів.

Як ото говорили, коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуна близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись Богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору.

І прибув він до словен, де ото нині Новгород...»[1].

Крим згадується і у видатній літописній пам'ятці «Слово о полку Ігореві». На той час кримські міста Крсунь (Херсонес), Сурож (Судак) відігравали велику роль у товарообміні Київської Русі із Середньоземномор'ям і було свого роду «вікнами на захід». Напади монголів і проникнення у Крим турок надовго відривають життя півострова від слов'янської культури. Лише у XVI – XVII століттях, у епоху

боротьби з Кримським ханством, Крим знову з'являється, - тепер уже в народній поезії (думах та історичних піснях), - як місце найжорстокіших мук українського народу, як суворіша каторга полонених, як поле бойової слави «лицарів» Запорізької Січі. Можна з певністю говорити, що образ Криму тут є одним з ключових, так само, скажімо, як образ Дунаю. Наприкінці XVI – першій половині XVII ст. турецько-татарські орди систематично нападали на українські землі. Спалювали міста і села, забирали тисячі полонених у неволю. Кримські реалії рясно присутні в українських народних думах і історичних піснях, в яких продовжуються традиції давньоруських билин[2]. Історичні пісні тематично близькі до дум, але у них рівноскладовість вірша, строфічність римування (у найдавніших римування не було взагалі), ритмомелодійна будова, менше вигадки, немає узагальненості, автор не втручається у розвиток подій, дія проходить швидко, тому у піснях відсутні розгорнуті описи, уповільнення, на відміну від інших жанрів у історичних піснях подається зображення внутрішнього світу людини.

Хоч історична пісня, як уже було сказано, зародилася у давнину, тексти цього жанру вивчаємо за записами наприкінці XVIII і в першій половині XIX ст., коли розгортається масове збирання і публікація фольклору. Це вказує на те, що багато пісень, які виникли у різні історичні епохи продовжували існувати у народі протягом подальших століть. Причому вони не тільки були спогадами про минулі події, але і ставали співзвучними кожній новій епохи. Саме у цій співзвучності запорука довготривалості історичних пісень і збереження їх у народній пам'яті. Художні образи історичних пісень відображали народні погляди про ті чи інші політичні події, які відбувалися у часи виконання цих пісень. Ця думка виражалася і у відборі сюжетів, і у обрисованні подій, і у характеристиці героїв[3]. Протягом XVIII – першій половині XIX ст. історичні пісні збиралися і публікувалися безсистемно. Вони не окреслювалися окремим жанром, і велика кількість їх виявилася розкидана по різних виданнях. Але початок дослідницької роботи було зроблено, у всіх фольклорних виданнях XIX ст. поважне місце займають розділи про думи та історичні пісні, починаючи від М.Цертелєва, М.Максимовича, І.Срезневського, А.Метлинського, П.Куліша – до видань Наукового товариства ім. Т.Шевченка і новітніх збірників нашої доби. Термін «історична пісня» дослідники визначали по різному: думами, козацькими, пісні про старовину. Ще М.Максимович почав розрізняти історичні пісні й думи як різні жанри, а В.Антонович і М.Драгоманов зазначили, що в процесі роботи над збірником «Исторические песни малорусского народа» вони побачили необхідність прийняти поняття «історичні пісні» трохи ширше, ніж приймали його їхні попередники. «Іменовані особи і події, – писали вони, – можуть бути зрозумілі тільки у зв'язку з усією обставиною, що їх оточувала: вони – тільки зовнішні показники тих процесів, які відбуваються в загальнонародному житті. Тому ми зупинились на думці видати під іменем історичних пісень малоросійського народу всі пісні в яких відбулись зміни суспільного ладу цього народу» [4]. Дотогож В.Антонович і М.Драгоманов у піснях віку козацького виділюють пісні про боротьбу з татарами і турками, які в свою чергу поділяють на дві частини: боротьба на суходолі, боротьба на морі. Вони склали передісторію історичної пісні. Термін історична пісня увів в обіг М.Гоголь у середині XIX ст. Переглядаючи всі міркування про історичні пісні, упорядники й автори (І.П.Березовський, М.С.Родіна, В.Г. Хоменко) вступної статті до академічного збірника «Історичні пісні» (1961 р.) висловили думку, що «історична пісня – це такий твір народної поезії, який вірно зображує типові картини історичної дійсності. Це художній літопис, який відтворює не завжди достовірні, але обов'язково характерні картини суспільного життя народу певного періоду» [5]. Конкретність змісту історичних пісень дозволила дослідникам виробити їх класифікацію за хронологічно-тематичним принципом, де до першого циклу належать пісні про боротьбу з турецько-татарськими нападниками.

Тема Криму звучала у народній поезії, як тема військова, патріотична, глибоко національна за духом. Каторгою України був ординський Крим: «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...», «То не чорная хмара наступає», «Горе мені, козакові, що батька немає», «Кляла Цариця, вельможна пані», «Лихо в Криму – смерть Жадченка», «Ой по горах сніги лежать», «Ой хто в Криму не бував», «погонці в Кримських походах», «Кримський поход 1735 р.» та ін. Пісні про напади турецько-татарських загарбників на Україну можна поділити на дві частини: пісні у яких змальовується загальна картина боротьби, у них виступають збірні герої (XV – XVI ст.). «Важко сказати, які конкретні події лягли в основу тієї чи іншої пісні, але разом з тим пісні ці вражають яскравістю узагальнених картин і образів, характерних для даного періоду» [6]. Узагальнену картину таких нападів знаходимо в піснях: «За річкою вогні горять», «Зажурилась Україна», «Ой панове-молодці, відкіль ідете», «Ой на горі слобода», «Да йшли турки з татарами». І пісні, які містять більше конкретно-історичних деталей, найглибше відбита боротьба українського народу проти загарбників (поч. XVII ст.): «Славний козаче, славно зажився», «В Цариграді на риночку (пісня про Байду)», «Ой що то за крячок (пісня про взяття Азова)» та ін.

Провідним мотивом у піснях стає типова картина вибору шляху. Вибір шляху є знаковим. Пісні спонукають до роздумів. У позатекстовому просторі часто залишаються відповіді на питання про те, чому герою погано, що спонукає шукати інші землі. Все це збуджує думку, тому об'єктивний зміст пісні ширше за те, що має безпосереднє вербальне вираження [7]. Символом вибору є три дороги:

Ідна – в Рим, друга – в Крим,

А третя – в Запоріжжя... («Ой там в степу, при дорозі»)

Одна – на Дін, а другая – в Крим, а третя – у Запоріжжя. («Ходив, блудив молодий козак по Дону») серед яких треба зробити вірний вибір. Дорога в Крим – це і чумакування, пов'язане з великими перешкодами. Знаковою є згадка про Рим, оскільки для козацтва завжди актуальна боротьба з ним, головним осередком католицизму. Крим – це ще одна дорога до ворога, який спустошує рідні землі. Вибудовується сематричний ряд «у Рим, у Крим» - тобто дорога до ворожого табору. Це надає додаткового змісту – можна вибрати легкий шлях (побусурманитись, покатоличитись), зрадити своєму народові, зректись своєї віри, а можна вибрати інший шлях, шлях відстоювати власну віру і людську гідність. Це

перегукується з билинними, казковими трьома дорогами, де треба вибрати, яким шляхом йти. Мотив трьох доріг є своєрідною перевіркою героя, ситуація, де він обирає героїчний шлях. Обравши шлях, мовби символічний вибір майбутнього, герой обирає долю.

Турецькі і татарські напади були для України страшеним нещастям. Коли приходили у село, то брали його в облогу з чотирьох сторін і підпалювали крайні хати, щоб викликати переполох серед мешканців села. Потім кидалися на вулиці і починали грабувати. Забирали все, що потрапляло у руки. Хто боронився, того вбивали, хто був безпомічний, того брали в ясир, у полон. Бранців брали на аркани – довгі шнури – й тягли за собою [8]. Такий розбій, відображено у піснях дуже правдиво, це реальні факти, типові для життя українського народу XV - XVI:

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше підпалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється

І по ногах ланцюг б'ється. («За річкою вогні горять»)

Невільники йшли пішки цілу дорогу. Ішли босі, ледве зодягнуті, сонце пекло, спрага і голод мучили полонених.

Сами йшли коненкою,
Їх повели терненкою.
А терненка в ніжки коле,
Кровця сліди заливає.
Кровця сліди заливає,
Чорний ворон надлітає,
Тую кровцю випиває. («Чому, кури, не пісте»)

Плач та ридання неслись далеко. Загарбники вели своїх бранців до Криму, та не всі доходили до далекого краю. Там у різних містах, найбільше у Кафі, були «майдани сліз», де продавали невільників.

Пісні про полон поширені на значній українській території, але й інші народи постраждали від цих нападів. І для України і для Росії того часу гніздом диких розбійників і руйнівників уявлявся таємничий, віддалений від світу глухими степами півострів. Аналізуючи історичні пісні XV – XVII, В.І.Чичеров зазначає, що твори «про полон і про втечу полонених з турецької та татарської неволі за сюжетами та образами нерідко є спільним надбанням російського та українського народів – окремі твори цього циклу виконувалися і російською, і українською мовами» [9]. Проведення морських походів призвели до створення творів, що одночасно функціонували в російських і українських піснях про одні й ті ж події. Прикладом може послужити різні варіанти пісні про взяття Азова, хоча різномовні варіанти ближчі ніж варіанти, що були записані українською мовою. В основі лежить традиційний мотив «троянського коня».

Слово «каторга» прийшло до української і російської мови саме із Криму. Так називалися турецькі гребні судна, гребцями на яких були українські і руські полонені. Найгірша була доля тих бранців, яких заковували у кайдани, щоб вони не втекли. Залізо перегризало їм руки й ноги, від ударів нагаїв кров заливала плечі. Не раз гірко плакали невільники, проклинаючи невірних бусурманів і свою нещасливу долю.

Головна мета набігів – взяття в полон, який мав матеріальну цінність, це була перша ланка у ланцюжку работоргівлі, яке мало значення для економіки Криму. П.Куліш надзвичайно точно змалював економічний ефект від работоргівлі для Кримського ханату: «Російська кров, яку продавали з рук у руки, оживляла турецький і татарський млявий побут, давала рух ремеслам, з'єднувала племінну багатолюдність в уявно-багате суспільство» [10].

Але була цікава позиція стосовно татарських нападів, яку запропонував А.Кримський, який, маючи кримське коріння, не роздвоювався у своїх національних почуттях між українською та татарською (чи російською) ідентичністю [11], його позиція спирається на наукові аргументи – історичні джерела, антропологічні дані. Висновок дослідника зводиться до того, втрати українського населення внаслідок работоргівлі мали своїм наслідком породичання між українцями й кримськими татарами [12]. Ця тема зафіксована у пісні «Поле ж мое широке», в якій описана драматична ситуація. Мати потрапила у полон до свого зятя-татарина. Дочка не пізнала матері. Та у невільниці-маті почуття любові до рідної землі перемагають в ній почуття материнства, і на пропозицію доньки:

Мати моя, мила мати,
Скидай з себе ті лати,
Візьми дорогі шати,
Будеш з нами панувати
вона відповідає:
Ліпше мої убогі лати,
Ніж дорогі твої шати.
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загинати.

Другий виток у стосунках між Україною і Кримом можна спостерігати у 60-х роках XVII ст. В.Газін

пище: «Вже з початку 60-х років XVII ст. Крим... починає проявляти неабияку активність з метою вирішення «українського питання» на свою користь» [13]. Насправді ставлення (допомога чи навпаки – недобррозичливість) татар до українських подій відіграло критичну роль протягом усієї історії Гетьманщини. Саме воєнний союз з ордою став запорукою приголомшливих успіхів Б.Хмельницького на початку повстання. З іншого боку, дії татар були згубні для гетьманів під Зборовом, під Берестечком, під Жванцем, під Чудновим та ін. В історіографії існує досить поширена точка зору, що саме спустошливі набіги татар стали однією з головних причин економічної Руїни України в роки громадянської війни. Крим отримав можливість добиватися вже ролі не воєнного союзника, а патрона [14]. На таку політику Б.Хмельницького народ не підтримав і відповів піснею «Вийди, Василю, на могилу»:

Ой Хмеле, Хмельниченко,
Учинив еси ясу
І між панами великую трусу!
Бодай тебе, Хмельниченку, перва куля не минула,
Що велів орді брати дівки й молодіці!
Парубки йдуть, гукаючи, а дівчата співаючи,
А молоді молодіці старого Хмеля проклинають:
«Бодай тебе, Хмельниченко, перва куля не минула!»

Козаки і самі робили походи, як суходолом, так і водою на землі турецькі й татарські, через Дніпро в Чорне море, на своїх легких «чайках». Такий похід був дуже небезпечний, але вони плавали по всьому Чорному морю, не давали спокою туркам і доводили до божевілья можновладних турецьких султанів, що навіть у своїх царгородських палацах почували себе небезпечними від нападу козацької голоти.

Історичні пісні існують не тільки в українській народній творчості, а також цей жанр є й у кримських татар. Пісні періоду ханства говорять про набіги на Київську Русь: «Перекопська дорога не заросте травом, а якщо й заросте, то стад не наситить», «Так часто йде по ній кіннота, що траві не вирости великій». У період невільництва прийшли до Криму українські мелодії, їх занесли з собою невільники й невільниці:

- У матері я була рожею,

А тепер повинна носити чемберли (головний убір замужньої татарської жінки).

Такі слова пісні, яка живе у Криму до наших днів. Мелодія пісні цілком перенесена з України. Відповідні набіги також мають відображення у піснях:

Захоплена я була боярином.
Із моїх шаль вар зроблена попона для лошати,
Пояс талії моєї став путами для рук моїх [15].

Оцінюючи воєнні дії між татарами і козаками, можна з упевненістю сказати, що страждало від цих нападів перш за все мирне населення. Татари й козаки волею долі стали сусідами. Не тільки війни окреслювали їх відношення. Із України до Криму відправлялись чумаки – візники солі, риби та іншого товару. З дозволу ханів козаки у мирні роки займалися рибною ловлею у їх володіннях. Татари, у свою чергу, пасли скот на козачій землі. Сусіди переймали один у одного звичаї, одяг, слова. Між ними встановлювалися дружні відносини [16]. Не лише набіги й битви, а й економічна взаємодія характеризує складний та суперечливий плін історичних процесів. Про цей факт свідчать численні чумацькі пісні.

Отже, вже у пам'ятках давнини та у фольклорних текстах кримські мотиви доволі відчутні. Перші козацькі пісні становили актуалізовані пісні про монголо-татарську експансію XV – XVII ст. Ординські загони впродовж століть щороку здійснювали напади на українські землі, полюючи за ясирем. Щороку сотні тисяч полонених українців продавалися у рабство на невольницьких ринках Криму. Пісень про ці події доволі багато, вони мають сумний тон. У фольклорі неоднозначно трактується кримськотатарська тема, принаймні, далеко не так однозначно, як це подавалося в радянські часи. Йдеться не лише про войовниче суперництво, а й про співпрацю [17]. У картинах протистояння й боротьби козаків з турецькими та татарськими ординцями поступово вимальовується тема пошуку взаєморозуміння та єднання, пріоритету загальнолюдських цінностей. З минулим України тісно пов'язане минуле Криму, інтерес не згасає донині, тому ми маємо широке поле для дослідження.

Джерела і література:

1. Літопис руський / За Іпатським списком переклав Махновець Л.С. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+592 с. – С. 3
2. Гуменюк В.І. Кримські мотиви в новій українській літературі (XIX ст.). – Сімферополь: Таврія, 2006. – 320 с. – С.5
3. Игнатов В.И. Исторические песни. Хрестоматия: Учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / Сост. В.И.Игнатов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1985. – 223 с. – С.6
4. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл.Антоновича и М.Драгоманова, т.І. – К., 1874, С.111
5. Див. Березовський І.П., Родіна М.С., Хоменко В.Г. Вступна стаття // Історичні пісні. – К., 1961. – С. 14.
6. Там само, С.16
7. Павленко І. Історичні пісні Запоріжжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. – Запоріжжя: «Тандем-У», 2003. – 208 с. – С.36
8. Крип'якевич Іван. Коротка історія України. – К.: Україна, 1993. – 93 с. – С.42
9. Исторические песни. Вступительная статья, подготовка текстов и примечания В.И.Чичерова. – Л.: «Советский писатель», 1956. – 408 с., Русские исторические песни. – С.5-75, 41

10. Куліш П.А. Турецкая неволя // Русская старина. – СПб., 1877. – Март. – С.388
11. Див. згадку про це О.Пріцака у передмові до перевидання «Історії Туреччини» А.Кримського (Київ-Львів, 1996. – С.7)
12. Галенко О.І. Про татарські набіги на українські землі. // Український історичний журнал. 2003. - №6, листопад-грудень. – 52-68 с. – С.61-62
13. Газін В.В. Крим – Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1663-1665) // Укр. істр. журн. – 2001. - №1. – С.62-72
14. Яковлева Т.Г. Кримсько-турецький фактор у політиці гетьманів України у 60-ті рр. XVII ст. // Укр. істр. журн. – 2003. - №2. – С.14-24
15. Крым. Общественно-научный журнал. – М.: Российское Общество по изучению Крыма Главнаука Н.К.П. – 1925. - №1. – С.31-33
16. Коваленко В. Албаева Е. На черноморском перекрестке. Учебное пособие. – Симферополь: Таврия, 1997. – 256 с. – С.207
17. Гуменюк В.І. Кримські мотиви в новій українській літературі (XIX ст.). – Симферополь: Таврія, 2006. – 320 с. – С.315